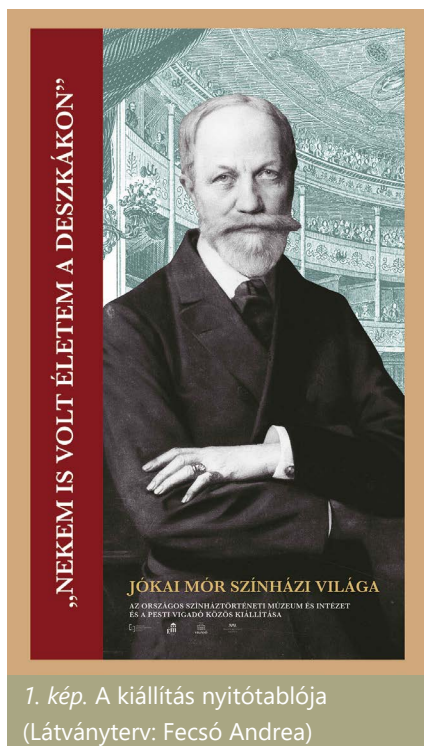

Huber Beáta – Kiss Erika Zsuzsanna

Jókai Mór színházi világa

Az Országos Színháztörténeti Múzeum és
Intézet „Nekem is volt életem a deszkákon”
című kiállításáról – kurátori szemmel

1. kép. A kiállítás nyitótablója
(Látványterv: Fecsó Andrea)

Jókai Mórt, a magyar irodalom nagy mesemondóját sokan regényeiről ismerik, és csak kevesen tudják, hogy életműve több szállal kapcsolódott a színház világához. Az Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet (továbbiakban: OSZMI) az írófejedelem születésének kétszáz éves évfordulójára készült kiállítása az életműnek ezt a páratlan szeletét mutatta be.

Jókai színpadi pályafutásán végigtekintve alighanem igazat adhatunk Mikszáth Kálmánnak, aki úgy vélte, az író „[m]indig is jobban vágyott színpadi sikerekre. Zajos diadalokat szeretett. Az elbeszélő művek nyomán elvetett tetszés észrevétlenül, lassan nő, mint az aloé, s csak az élet végén virágzik. A dráma egy óra múlva lombos pálmává izmosodik, s már ott a lámpáknál mindjárt meghozza datolyáit”¹. Jókai tizenegy elbeszélésének és regényének írta meg a színpadi változatát

1853 és 1894 között, melyeket a fővárosi és a vidéki társulatok előszeretettel vettek műsorukra. Az egész estét betöltő színművek mellett a színházi évfordulókra és az újonnan épült színházak felavatására írt alkalmi darabjai és költeményei ugyancsak lehetőséget adtak számára, hogy a közönség tetszését közvetlenül meg tapasztalhatta. A *Vasárnapi Ujság*ban Kakas Márton álnév alatt írt színikritikáival közvetetten ugyan, de újfent közönséget nevelt és toborzott a Nemzeti Színház számára. Magánéletét is átszötte a színház világa, hiszen mindkét alkalommal színésznőt vett feleségül. Írófejedelemként, közéleti szereplőként pedig szinte egész életét a „nyilvánosság színpadán” töltötte.

Kiállításunkban ezeket a témákat jártuk körül. A tablók összeállítása során fontosnak tartottuk, hogy a Jókaihoz kapcsolódó 19. századi életrajzi vonatkozások, események és bemutatók mellett helyet kapjanak a Jókai-darabokból készült későbbi, 20. századi előadások is, hiszen – az egykori beszámolók tanúsága szerint – számos nagy színészegységünk emlékezetes alakítást nyújtott bennük. Az OSZMI gyűjteményeiben őrzött gazdag forrásanyag lehetőséget biztosított, hogy ezt a terjedelmes korszakot megfelelően illusztráljuk. A tárlatban megjelenő képzőművészeti alkotásokat, litográfiákat, fotókat, színlapokat, kéziratokat és mozgóképrészleteket főként Jókaitól származó idézetek, valamint a kortársak szövegeiből vett részletek kísérik, amelyek így együtt – elképzelésünk szerint – megidézik a látogatók számára Jókai színházi világát.

Az alábbiakban olvasható rövid szövegekben a kiállításban szereplő tematikus egységek háttéranyagát foglaltuk össze, s ezeket egy-egy jellemző fotóval illusztráltuk.

Történelmi tragédiák

Pályafutása során Jókai szinte valamennyi színházi műfajban kipróbálta magát. Noha első két darabja, a *Két gyám* (1846) és *A földönfutó* (1850) a korban közkedvelt népszínművek körébe tartozott, a bemutató előadást követően lekerültek a műsorról. Az 1850 és 1860 között keletkezett történelmi tragédiák jelentősebb visszhangra találtak a közönség körében (*Dalma*, 1852; *Manlius Sinister*, 1853; *Könyves Kálmán*, 1855; *Dózsa György*, 1857; *A szigetvári vértanúk*, 1860). Az elvesztett szabadságharc kudarcától és az elnyomástól csüggedt közönség lelkesülten szemlélte a nemzet boldogulásáért küzdő, önfeláldozó hősök csodás történeteit. Bár a kritikusok számos alkalommal felrótták Jókainak, hogy darabjaiban vét a tragédia szigorú törvényszerűségei ellen, a korszak nézőit mindez

2. kép. Bercsényi Béla Zrínyi szerepében Jókai Mór *A szigetvári vértanú* című művének színpadi adaptációjában, Nemzeti Színház, 1894. január 5. (Fotó: Strelisky)

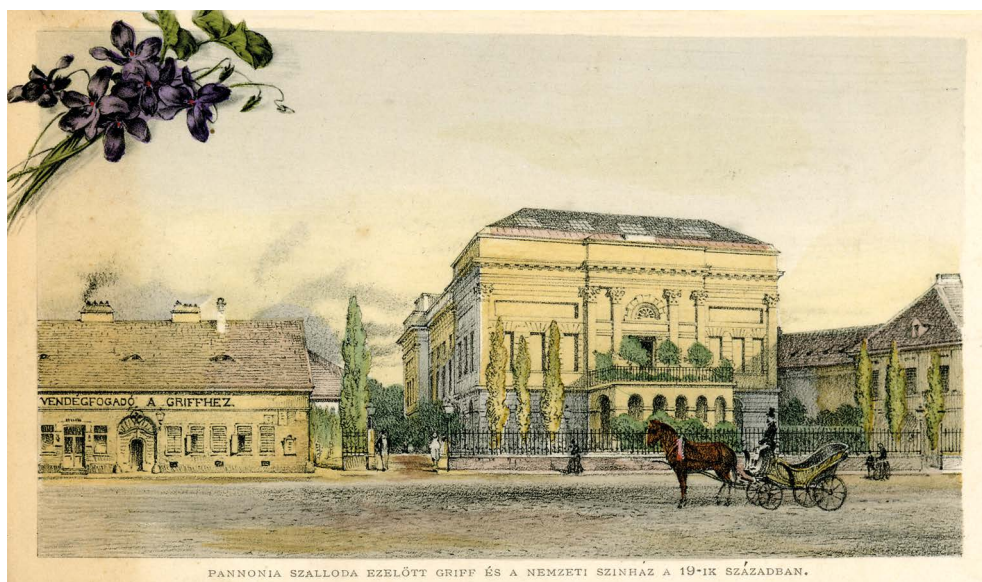
nem foglalkoztatta. A cselekmény valószínűtlen fordulatai, a kifejező színészi játék és a költői képekben gazdag nyelv elegendőnek bizonyultak a zajos sikerhez. A korból fennmaradt szerepképek arról tanúskodnak, hogy a díszes, kidolgozott jelmezek a színpadi hatáskeltés fő eszközeinek számítottak.

A történelmi drámák közül *A szigetvári vértanú* futotta be a leghosszabb színpadi karriert, egészen a 19. század végéig játszották. A politikai körülmények változásával azonban Jókai történeti tárgyú tragédiái lassan elvesztették aktualitásukat, s ezzel együtt színpadukat is.

A színházi bennfentes és a színikritikus

Jókai jól ismerte a Nemzeti Színház belső működését és viszonyait, kulisszatitkait felesége, Laborfalvi Róza révén. *A hajdani Nemzeti Színházról* címmel megjelent kötetében ezeket az élményeit gyűjtötte csokorba. Az anekdotákból nemcsak olyan érdekességeket tudhatunk meg, hogy „a Nemzeti Színház telke, amelyen fölépült, hajdan a török temető volt”,¹ hanem képet kaphatunk a színház belső kialakításáról, a korabeli színházba járási szokásokról, a közönség összetételéről, valamint a Nemzeti Színházban fellépő magyar és külföldi színészek játékaról is.

1 Jókai Mór. 1900. *A hajdani Nemzeti Színházról*. A Magyar Elektronikus Könyvtár kiadása.

3. kép. Vendégfogadó a Griffhez és a Nemzeti Színház a 19. században (OSZMI Topográfiai Gyűjtemény)

4. kép. Egressy Gábor Gritti Lajos szerepében Szigligeti Ede *Gritti* című művében, Nemzeti Színház, 1845. április 19. (Barabás Miklós rajza, 1845)

Jókai a színház elsődleges célját – a liberális színházpolitika pártján állva – a nemzeti nyelv és kultúra terjesztésében látta. A széles olvasótáborral rendelkező *Vasárnapi Ujságban* 1856-tól megjelent színibírálatával is ezt a szándékot igyekezett szolgálni, amelyekben a faluról jött ember, Kakas Márton szerepébe bújva a színházi előadás valamennyi elemét naiv rácsodálkozással szemlélte. Az így keletkező humoros meglátások, magyarázatok a színházi műfajok és a színészek megismertetését, valamint a színház iránti érdeklődés felkeltését célozták.

„Opera az, keresztyén atyámfiai, mikor az ember ezt a rövid mondást, »hozz nekem egy ital bort!«, ilyenformán ereszti ki a torkából: »hó–ha–hi–ha–hozz ne–e–e–ke–e—em e–e–egy ihahu–tahahul bololololololort!«”²

Bár a tréfa sok esetben elvette a bírálatok életét, a drámával szemben az operát előnyben részesítő műsorpolitikáról vagy a szakszerű művezetés hiányáról szóló kritikus megjegyzések Jókai számára komoly, megoldandó kérdések voltak.

Az arany ember ősbemutatója a Nemzeti Színházban

„Be kell vallanom, hogy nekem magamnak ez a legkedvesebb regényem. [...] Színdarabot is írtam belőle, s ez az egyetlen színművem, amely húsz éven át fenntartotta magát.”³ Bár Jókai visszaemlékező írásaiban nem egy regényéről azt tartotta, hogy az a „legkedvesebb”, *Az arany ember* több szempontból is kitüntetett helyet foglal el az életműben. A dunai hajós kalandos története 1884-ben a Nemzeti Színház színpadán is „életre kelt”. Az író útmutatása alapján készült látványos díszletek a regény világát idézték. A színpadi változat megtartotta a történet főbb szereplőit és cselekményét, a végső szöveg kialakításában pedig a rendező, Paulay Ede is részt vett. Az ő színházi tapasztalatainak köszönhetően az előadás pergőbbé vált, és hatásos befejezést kapott: a török álruhában visszatérő Timár elhárít minden akadályt Timea teljes boldogságának az útjából.

A premier hatalmas sikert aratott. A közönség óriási lelkesedéssel fogadta az előadást: Jókait tizenkilencszer tapsolták a függöny elé, és a színészeket is hatalmas ovációval ünnepelték.

A bemutató legendás sikere nem merült feledésbe. *Az arany ember* több mint ötven évig a Nemzeti Színház műsorán maradt.

2 Kakas Márton a színházban, IV. levél: Tell Vilmos, opera. Rossinitől. *Vasárnapi Ujság*, 1856. június 22.

3 Jókai Mór. 1895. *Színművek*. A Magyar Elektronikus Könyvtár kiadása.

5. kép. Fáy Szeréna Timea szerepében Jókai Mór *Az arany ember* című regényének színpadi adaptációjában, Nemzeti Színház, 1884. december 3. (Fotó: Goszleth István)

6. kép. Márkus Emília Noémi szerepében Jókai Mór *Az arany ember* című regényének színpadi adaptációjában, Nemzeti Színház, 1884. december 3. (Fotó: Goszleth István)

Alkalmi költemények és színművek

Az írófejedelemnek kijáró tiszteletből Jókait gyakran kérték fel, hogy a színházi évfordulókra és a színháznyitó ünnepségekre írjon alkalmi költeményt, azaz prólógot vagy színdarabot. Ezek témája és stílusa sokkal inkább az addig kialakult szokásrendhez igazodott, az írói lelemény itt kevésbé jutott szerephez. A prólógokban a színház legtöbbször olyan szakrális helyként jelent meg, ahol a dicső múlt eleven képei ösztönzőleg hatnak a hazafias szellemre és a nemzeti kultúrára. A valóság azonban többnyire eltért ettől az eszménytől. Az üzleti érdekek mentén működő vidéki társulatok könnyed, szórakoztató műsorukkal nem mindig

szolgáltak magasabb kulturális és erkölcsi célokat. Jócai a pápai és a pozsonyi színház megnyitójára írt prólogjaiban csalódottságát fejezte ki, amikor erre a visszás helyzetre utalt.

Jókai, a „legrégibb ünnepi prólóg-varga” két alkalommal tért el az alkalmi színműírás hagyományától, ám egyik kísérlete sem járt sikerrel: a tradíció erősebbnek bizonyult. A hivatásos magyar színpézt centenáriumára *Thespis kordéja* címmel írt darabját nem mutatták be, mert túlzott őszinteséggel tárta fel „az első színésztruppnak minden mizé-riáit, inséggel, szégyennel való küzdelmét”.⁴ A Vígszínház megnyitó ünnepségén bemutatott háromfelvonásos vígjátékában, *A Barangok*-ban az ezeréves magyarság szatirikus körképét rajzolta meg, ám az ünneplő úri közönség nem akarta magát felismerni a gúnyos tükörképben, így a darab pár előadás után lekerült a műsorról.

Regényadaptációk

A 19. század utolsó harmadában Jókai nagyregényeiből és elbeszéléseiből írt színpadi művei a látványos és szórakoztató darabokat kedvelő nagyközönséghez szóltak. Az *arany ember* sikerét azonban egyik sem érte utol. A *kőszívű ember fiai* című regényéből csupán a Baradlay Richárd történetaszálát kiemelő *Keresd a szíved* címmel írt színdarabja talált jelentősebb visszhangra a Budai Színkörben 1896-ban.

4. Idézi Fried István, az erről szóló ismertetőt lásd <https://irodalmiszemle.sk/2021/04/fried-istvan-kassa-irodalma-az-irodalmi-kassa-marai-sandor-irasaiban> (utolsó letöltés: 2025. október 30.).

8. kép. Vass Éva (Liedenwall Edith) és Pataky Jenő (Baradlay Richárd), Ifjúsági Színház, 1953. december 10. (Fotó: Magyar Fotó – Keleti Éva)

Jókai halálával dramatizálásai is lassan feledésbe merültek. A két világháború közötti időszakban Hevesi Sándor átiratai vívtak ki komolyabb közönségikert. Az *új földesúr* című Jókai-regényből készült darabja például 1916-ban ötvenedik előadását érte meg a Magyar Színházban. A *Színház és Divat* leírása szerint Hevesi módszere nem állt egyébből, mint tömör, egységes, színpadi képekbe foglalni össze Jókai nagyszerű alakjait és robbanóerejű jeleneteit, elhagyva persze mindent, ami a színpad tér- és időbeli korlátain kívül esik.⁵

Az államosítást követően egészen napjainkig a Jókai-regények különböző változatai – sokszor egymás mellett – éltek a magyar színpadokon. Ezek többsége

⁵ *Színház és Divat*, 1916. december 10.

a klasszikussá vált Jókai-műveket az aktuális közönségigényekhez alkalmazva mesélte újra, így a prózai feldolgozások mellett Jókai történetei a zenés színpadot is meghódították. Arra is találunk példát, hogy csak egy szűkebb közönségréteg, például az ifjúság számára születtek átiratok, vagy egy-egy színház profilja vált meghatározóvá a dramaturgiai munka során. A falvakat járó, közművelődési feladatokat ellátó Állami Déryné Színház műsorán például szinte valamennyi jelentősebb Jókai-regény élő, színházi képeskönyv formájában kelt életre.

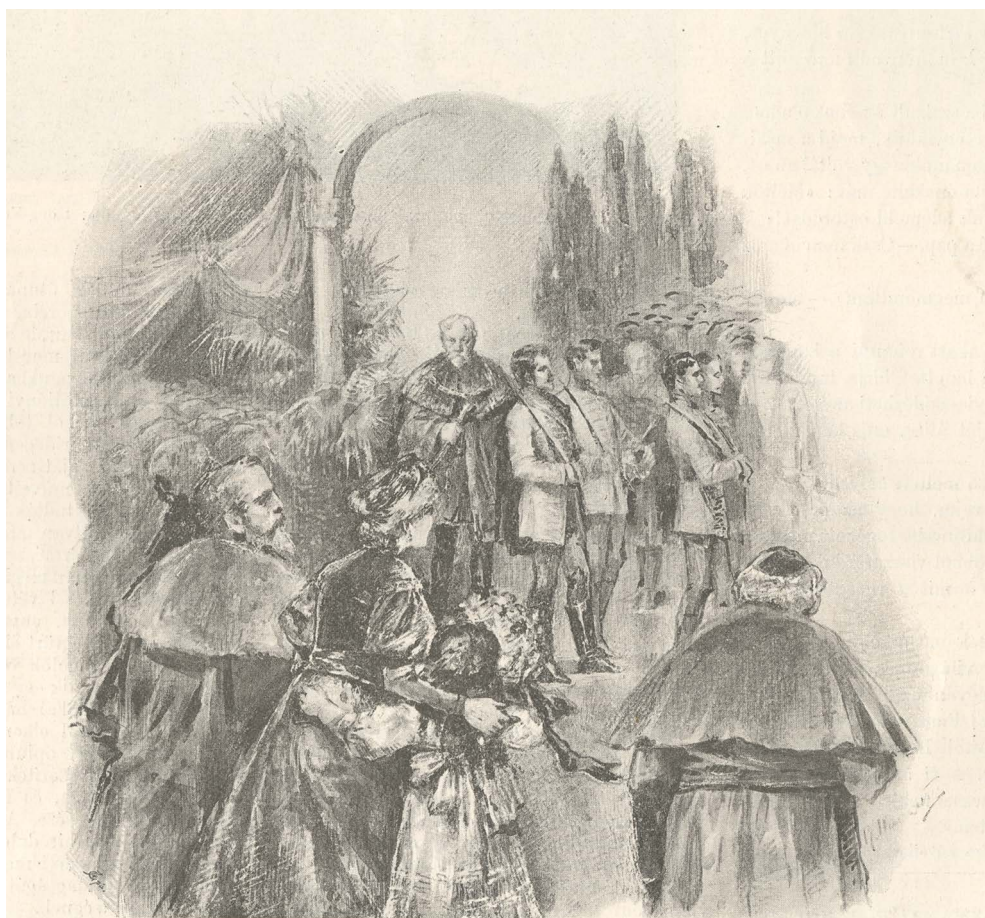
Jókai Mór társadalmi szerepvállalása

Bár Jókai kard helyett tollat ragadott, és nem vesztette életét a csatatéren, a márciusi ifjak egyikeként az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc jelképévé vált. Erről az időszakról szóló emlékeit a *Forradalmi és csataképek* (1850), valamint az *Egy bujdosó naplója* (1850) című kötetiben örökítette meg.

Március 15. egyik legismertebb pillanata a Nemzeti Színházban történt, ahol aznap este a *Bánk bán* című darabot játszották. A színpadon Jókai improvizált beszédet mondott, majd a Gertrudis szerepébe öltözött Laborfalvi Róza hozzálépett, és nemzetiszín kokárdát tűzött a mellkasára.

A 19. század második felének egyik meghatározó intézménye volt az 1865-ben újonnan megnyílt Pesti Vigadó. Jókai több ízben is megfordult a rendezvényein, bálokon, hangversenyeken, olykor szervezőként is. Kiállításunkon a *Jókai Mór írói jubileuma a Vigadóban* című tabló mutatja be azt a nagyszabású ünnepséget, amelyet Jókai tiszteletére szerveztek 1894 januárjában. A *Vasárnapi Ujság* beszámolójában olvasható,

JÓKAI JUBILEUMA.

R. Hirsch Nelli rajza.

JÓKAI MEGÉRKEZÉSE A DÍSZÜLÉSRE A RENDEZŐSÉG KISÉRETÉBEN.

10. kép. Jókai Mór köszöntése a Vigadóban (H. Hirsch Nelli rajza a *Vasárnapi Ujság* 1894. január 14-i számának címlapján)

hogy „a kormánytól, a közélet, a tudomány, a művészet embereitől, a magyar hölgyek képviselőitől a gyermekekig megjelent ott mindenki”.⁶

6 *Vasárnapi Ujság*, 1894. január 14.

Jókai Mór feleségei

Jókai a magánéletét tekintve is szorosan kapcsolódott a színházhoz. Kétszer nősült meg, és mindkét alkalommal színésznőt vett feleségül: 1848-ban Laborfalvi Rózát, a kor ünnepelt csillagát, 1899-ben pedig a még pályakezdő Nagy Bellát. A művésznők a színpadon főszerepet játszottak a Jókai-drámákban, és több regény fontos nőalakjaiban is rájuk ismerhetünk. Róza ihlette például *A tengerszemű hölgy*ben Erzsikét és a *Politikai divatok*ban Hargitay Judit színésznőt, míg Bella tulajdon-ságait fedezzük fel az *Öreg ember nem vén ember* Eszta nevű szereplőjében.

A fiatal Laborfalvi Róza színésznői karrierje 1837-ben lendült fel, majd az 1848-as eseményeket követően, miután hozzáment Jókaihoz, nevük örökre összeforrt. Házasságuk a színész 1886-ban bekövetkezett haláláig tartott.

11. kép. Jókai Mór és Laborfalvi Róza Balatonfüreden (Lengyel Samu felvétele, 1873; a kép forrása: Jókai 200 szabadon, MNMKK)

12. kép. Jókai Mór és Nagy Bella Nápolyban (A Studio Sante Avati felvétele, 1899; a kép forrása: Jókai 200 szabadon, MNMKK)

Jókai Mór 1899-ben vette feleségül a nála ötvennégy évvel fiatalabb Nagy Bellát, akit Rákosi Szidi színésznővendékeként ismert meg. Az író és a lány között mentori, majd szerelmi kapcsolat alakult ki, amelyet idővel a boldog házasság koronázott meg. Bella Jókai halála után is hű maradt hitveséhez: bár nagyon fiatal volt, soha többé nem ment férjhez.

Mikszáth Kálmán az író ötvenéves jubileumára készült *Jókai Mórok* című írásában sorra vette azokat a területeket, amelyeket Jókai magas színvonalon művelt. Az író, a szerkesztő, a politikus, a borász és a csillagász Jókai kapcsán azt a talányt igyekezett megfejteni, hogyan férhet egy ember életébe ennyi-féle szerep. Jókai-monográfiájában pedig azon gondolkodott el Mikszáth, hogy vajon a színpadiasság – a szerepjátszás képessége – nem vált-e Jókai természetének a részévé. Talányos egyéniségéről így írt: „szinte csodálatos volt, hogy észre sem látszott venni a saját dicsőségét. Sokan azt hitték, hogy ez tettetés, fölvelt színpadias modorral takarja el valódi lényét. Valószínűnek is látszott, de ha játszotta ezt, olyan jól játszotta, hogy igaznak kell venni, mert ha a szeg nem bújik ki a zsákból soha, míg a zsák tart, okvetlenül úgy kell venni, hogy nem volt benne szeg”.⁷ Reméljük, a kérdést kiállításunkkal csak tovább mélyítettük.

„Nekem is volt életem a deszkákon” – Jókai Mór színházi világa

Megnyitó: Pesti Vigadó, 2025. május 15.

Kurátorok: Huber Beáta és Kiss Erika Zsuzsanna

Látványtervező: Fecsó Andrea

⁷ Mikszáth Kálmán, 1894, in Mikszáth Kálmán. 1907. *Jókai Mór élete és kora*. A Magyar Elektronikus Könyvtár kiadása.